

Bogišić i kultura sjećanja. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića, ur. **Josip Kregar, Vlaho Bogišić, Dalibor Čepulo, Petar Miladin, Slaven Ravlić i Filip Hameršak**. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011. 410 str.

Stogodišnjica smrti Baltazara Bogišića, jednog od rijetkih hrvatskih pravnikâ koji su zaista ravnopravno djelovali na međunarodnoj znanstvenoj sceni, obilježena je 2008. s nekoliko znanstvenih skupova. Zbornik *Bogišić i kultura sjećanja*, koji je nedavno tiskan, sadrži radove koji su proistekli iz izlaganja održanih na skupu u organizaciji Pravnog fakulteta u Zagrebu i Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Organizatorski pečat odrazio se i na temama radova i na krugu autora, mahom pravnikâ i leksikografa, ali uz nekoliko stručnjaka iz drugih disciplina koje su itekako bitne za Bogišićev opus.

Znanstvenoj se javnosti ponajprije mogu preporučiti dva priloga Dalibora Čepula, »Baltazar Bogišić u hrvatskom i europskom pravno-kulturnom kontekstu« (str. 18-29) i »Baltazar Bogišić i Pravni fakultet u Zagrebu: kontroverze i suradnja« (str. 30-52). Ovi su radovi ustvari komplementarni ranijim autorovim tekstovima, u kojima je naglasak bio na europskom kontekstu Bogišićeva djela i njegovim kontaktima sa stranim znanstvenicima. Čepulo se sada prihvatio ne manje izazovnog zadatka da Bogišića sagleda s motrišta procesa koji su se tada odvijali u hrvatskoj politici i znanosti: ranih poticajnih kontakata s Matijom Mesićem i Franjom Račkim, planova za profesorsko mjesto u Zagrebu u vrijeme uspostave Sveučilišta i kasnije, objavljivanja radova u edicijama JAZU, suradnje na Akademijinim projektima izdavanja građe, konačno i redovitog praćenja Bogišićevih aktivnosti i uspjeha u Mjesečniku Pravnîčkoga društva u Zagrebu, pravnom časopisu sa širokom recepcijom. Bogišić nije zapuštao svoje kontakte u Hrvatskoj, ostavljajući stalno "otvorena vrata" za dolazak u zagrebačku sredinu, ali gledajući na njih ipak kao na tek jedno od sporednih rješenja za svoju egzistencijalnu situaciju i

znanstvene ambicije. Odjeci i recepcija njegovih radova u hrvatskoj su sredini također bili snažni, pače, može se reći da je hrvatska znanstvena, pa i šira javnost u stopu pratila njegove rezultate i uspjehe na međunarodnoj sceni. Uz vezanost za svoj uži, konavoski i cavtatski zavičaj, Bogišić je svoj osobni identitet smještao u širi slavenski okvir, izbjegavajući uže etničko opredjeljivanje, u čemu Čepulo prepoznaje "složenosti procesa formiranja nacionalnog identiteta toga doba, a možda i više od toga složenost Bogišićeve ličnosti" (18).

U prilogu »Pravna kultura i pravna promjena: za novi pristup Bogišiću« (str. 53-65), Slaven Ravlić posegnuo je za analitičkim instrumentarijem sociologije prava. Friedmanov koncept pravne kulture (*legal culture*) i njegova uloga u procesu promjene pravnog poretka pokazao se vrlo plodnim polazištem za razmatranje Bogišićeva pristupa izradi Općeg imovinskog zakonika za Crnu Goru iz 1888. Taj zakonodavni zadatak bio je dio projekta transformacije crnogorskog društva putem "modernizacije odozgo", ili "konzervativne modernizacije" koju je poveo knez Nikola u želji da skrši moć plemenskih struktura i osigura stabilnost vladarske pozicije, a koja je uključivala uspostavu građanskog tržišnog društva i liberalnog institucionalnog i političkog ustroja ("patrijarhalna monarhija"). Kako je i sam naglašavao, Bogišić nije zatečenom običajnom pravu pristupao "mehanički", već je želio uspostaviti harmoničan sklad između narodne tradicije, odnosno pravne kulture i suvremenih potreba razvoja. Nastojeći točno prepoznati što je prihvatljivo pravnoj kulturi crnogorske sredine, Bogišić se nije libio izaći iz okvira striktnih shvaćanja povijesne škole i unijeti inovatorske elemente za koje je osjećao da su bitni na putu društvene modernizacije (na pr. odredbe međunarodnog privatnog prava).

U nekoliko radova razmatraju se Bogišićevi doprinosi pojedinim pravnim granama. U radu »Običaji, kondikcije, ortaštvo i ugovorna kazna prema Bogišićevu Općem imovinskom zakoniku za Crnu Goru i hrvatskom Zakonu o obveznim odnosima« (str. 66-97) Petar Miladin je podsjetio da su u neke elemente suvremenog hrvatskog obveznog prava ugrađena Bogišićeva pravna rješenja, preuzeta preko Skice Zakonika o obligacijama i

ugovorima Mihaila Konstantinovića iz 1969. Pisan s mnogo žara i iskrenog divljenja prema Bogišićevu djelu, ovaj se prilog ustvari trudi upisati Bogišića u "kulturu sjećanja" hrvatske civilistike. Na nj se na izvjestan način nastavlja Marko Petrak radom »Imovinskopravne *regulae iuris* u Bogišićevu zakoniku i njihovo aktualno značenje« (str. 98-118), koji prati pojedine pravne izreke iz OIZ, donoseći njihovu rimskopravnu tradiciju i upućujući na odgovarajuće rješenje u hrvatskom zakonodavstvu, te u hrvatskoj i europskoj sudskoj praksi. U prilogu »Međunarodno privatno pravo u Bogišićevu zakoniku« (str. 119-144) Davor Babić prikazuje kako je Bogišić kombinirao dva pristupa, koja su u 19. stoljeću bila dominantna u spomenutoj pravnoj disciplini, preuzimajući već formulirana načela, ali i uvodeći značajne novine.

Drago Roksandić objavio je pisma Jean-Baptiste Feuvriera, francuskog liječnika koji je niz godina službovao na Cetinju, upućena Baltazaru Bogišiću između 1873. i 1908. (str. 254-299). Pouzdano transkribirana i popraćena uzornim kritičkim aparatom, ta će korespondencija razjasniti neke epizode iz Bogišićeva života (na pr. pomoć Feuvrieru u prevodenju Parčićeve gramatike na francuski) i omogućiti da se točnije sagleda njegova društvena mreža.

U Assmannov koncept "kulture sjećanja" najtočnije se uklapa rad Filipa Hameršaka »Baltazar Bogišić u hrvatskom javnom prostoru (s posebnim obzirom na zagrebačku ulicu)« (str. 309-324), u kojemu autor prati memoriranje Bogišića u školskim programima, na poštanskim omotnicama i markama, u imenima ulica i postavljanjem spomenika i grobnice.

Josip Kregar (str. 9-17) iznio je svoja promišljanja o aktualnosti nekih Bogišićevih ideja za pravnu teoriju i sociologiju. Radoje Korać (str. 145-166), Zoran P. Rašović (str. 167-185) i Šime Ivanjko (str. 186-193) razradili su neke elemente Bogišićeva OIZ, a zadnja dvojica traže u njima i poveznice sa suvremenim pravom. Prilozi Maje Bošković Stulli (str. 194-201) i Ljiljane Marks (str. 225-236) bave se Bogišićevim zaslugama u bilježenju usmene književnosti i upućuju na njihov još neiskorišteni potencijal u domeni etnologije i kulturalne antropologije, dok se Marko Karamatić (str. 209-224) osvrće na etnološko blago iz Bosne

i Hercegovine u Bogišićevu projektu prikupljanja pravnih običaja. Marka Samardžiju (str. 202-208) zaokupio je leksik i neka osebujna terminološka rješenja iz OIZ. Ivana Crljenko (str. 237-248) donosi izvod iz svojih istraživanja Bogišićeva putovanja po Kavkazu iz 1872, kada je prikupio demografske i etnografske podatke o Abhazima i njihovu običajnom pravu. Nikolaj Zubov (str. 249-253) je uz pomoć ruskih izvora rasvijetlio događaje oko Bogišićeva sukoba sa studentima Novorosijskog sveučilišta u Odesi i ukazao na ključnu ulogu ruskog radikala Aleksandra Željabova. Bibliografija koju je izradila Paulina Radonić Vranjković (str. 357-388) organizirana je kronološki, što ima svoje praktične nedostatke, ali omogućuje da se uoči razvitak Bogišićevih znanstvenih interesa i prati recepcija njegovih radova, pridonoseći time temi "kulture sjećanja". Zbornik zaključuju prilog Vlaha Bogišića o dodirima Baltazara Bogišića s enciklopedistikom (str. 389-399) i kronika znanstvenog skupa (str. 401-410).

Uz one koji se Bogišićem već dugotrajnije bave i koji su publicirali radove na temelju gradiva iz njegove bogate cavtatske zbirke - poglavito Maju Bošković Stulli, Dalibora Čepula, Ljiljanu Marks i Draga Roksandića - objeltnica je privukla i niz autora kojima ovo sigurno nije bio prvi susret s Bogišićevim radovima, ali vjerojatno jest prva prigoda da o njemu sustavno razmišljaju i pišu. Neki od priloga stoga i nisu uspjeli dosegnuti razinu znanstvenog diskurza, što se, doduše, kod "prigodničarskih" zbornika često dogodi, dok se prilog Anđelke Milić (str. 300-308), nažalost, mora ocijeniti kao neuvjerljiva improvizacija koja ne ispunjava ni minimalne uvjete za objavljivanje. Možda je najveća šteta što urednici (njih čak šest) nisu potražili drugo rješenje za dva rada koji nemaju nikakvu "poveznicu" s temom izdanja, a sigurno bi zaslužili objavu u nekom književnom odnosno povijesnom časopisu: prilogu Alle Tatarenko o kulturi sjećanja u suvremenoj hrvatskoj prozi (str. 325-337) i Peje Čoškovića o pitanju vjere feudalnom gospodarstvu u srednjovjekovnoj Bosni (str. 338-356).

Uredničkom timu upisala bih u uspjeh što su motivirali niz znanstvenika da se posvete Bogišiću i pokušaju iznova valorizirati njegovo djelo,

čime su obogatili našu literaturu s nekoliko zai-
sta kvalitetnih i zanimljivih radova. Najvećim
uredničkim pogotkom čini mi se organiziranje
zbornika oko koncepta “kulture sjećanja” (*cultural memory*), čime ne samo da su vješto našli
“zajednički nazivnik” raznorodnim tekstovima,
nego su upravo ovim izdanjem toj kulturi sjeća-
nja dali vrijedan doprinos.

Nella Lonza

Philippo de Vivo, *Information and Communication in Venice: Rethinking Early Modern Politics*.
Oxford: Oxford University Press, 2007, 323 str.

Ova studija Filippa de Viva, profesora na
londonskom sveučilištu Birkbeck, pokušaj je da
se ponudi nova interpretacija venecijanskog po-
litičkog sistema bazirana na pojmu “političke
komunikacije.” Točnije rečeno, de Vivo se bavi raz-
ličitim načinima na koje su informacije o političkim
temama prenošene unutar mletačkog državnog
aparata i društva, o akterima koji su na njihovo
prenošenje utjecali te o posljedicama takvih tran-
saksija. Studija obuhvaća različite oblike političke
komunikacije - od usmene preko rukopisa do tisko-
vina, od debata u vijećima, prijepisa povjerljivih
dokumenata, sve do pamfleta i grafita - u Veneciji
16. i ranog 17. stoljeća, a osobito tijekom trauma-
tične epizode interdikta 1606/7. godine. Propitu-
jući odnos između političke moći i protoka infor-
macija u Mletačkoj Republici, de Vivaova knjiga
otvara niz važnih pitanja o prirodi novovjekovnih
političkih sistema uopće. Na koji su način infor-
macije prenošene između različitih tijela unutar

novovjekovnih državnih aparata i kako je to utje-
calo na stvaranje političke volje? Na koji se način
vlast odnosila prema objavljivanju političkih in-
formacija u epohi u kojoj je većina populacije bila
ne samo posve isključena iz političkog odlučiva-
nja, nego se, štoviše, smatralo da je politika uopće
ne treba zanimati? Koliko su o političkim pitanji-
ma znali niži socijalni slojevi i kako su dolazili do
informacija o njima? Konačno, je li se u novovje-
kim društvima političko odlučivanje doista odvi-
jalo posve neovisno od najširih slojeva ili su oni
ipak indirektno imali utjecaja na nj kroz specifične
oblike komunikacije poput grafita, pamfleta ili
glasine?

Prvo poglavlje pod naslovom “Vlast” (*Government*) bavi se političkom komunikacijom
unutar vladajuće elite, odnosno patricijata i profe-
sionalnih birokrata u državnoj službi. Nakon za-
nimljive analize odnosa spram retorike u mletač-
koj kulturi i retoričkog treninga koji su patriciji
prolazili, de Vivo rekonstruira *modus operandi*
mletačkih vijeća. Radi se o nimalo bezazlenim
običajima koji su regulirali tko je i kada govorio,
kako su davane replike, odakle se govorilo te kako
su vijećnici sjedili u prostoru - a sve ovo je oligar-
hija vješto koristila da bi osigurala kontrolu nad
političkim odlučivanjem. Središnji dio poglavlja
posvećen je komunikaciji između različitih vijeća
mletačke republike, komunikaciji za koju de Vivo
pokazuje da je bila naveliko korištena od strane
oligarha kako bi osigurali kontrolu nad državnim
aparatom. Naime, najvažnije informacije u prin-
cipu su prvo dolazile do manjih tijela - Vijeća de-
setorice ili Kolegija - koja su potom odlučivala što
će i kako priopćiti širim tijelima poput Senata ili
Velikog vijeća. Uz ovakvo posredovanje infor-
macijama oligarsi su kontrolu osiguravali kroz Kole-
gij, specifično tijelo čiji je zadatak bio da pripremi
sve materijale za rad Senata, uključujući i formu-
liranje teksta zakonskih prijedloga. De Vivo do-
nosi niz primjera cenzure, kašnjenja i preradivanja
informacija između vijeća, koji dovode u pitanje
uobičajenu sliku Mletačke Republike kao jedin-
stvenog i monolitnog subjekta, otkrivajući da je
iza velikog dijela političkih odluka stajao kom-
pleksan i ponekad konfliktan proces (nema sum-
nje da nešto slično vrijedi i za mnoge druge
novovjke države). Naravno, sve tenzije između